

zdwojoną siłą zniszczy chrześcijan i cały rodzaj ludzi, po czym dopiero nastąpi długo oczekiwany *iudicii dies* i czas wyłącznego panowania Chrystusa⁴.

Jeśli natomiast spróbuje się spojrzeć na sytuację cesarstwa w tym okresie trochę szerzej i w większym stopniu oprzeć się na źródłach niepisanych, pomijając jednocześnie warstwę retoryczną w przekazach narracyjnych, to można dość niespodziewanie dojść do przekonania, że prowincja afrykańska, jak i jej bogata stolica Kartagina (*iterum opulenta*), zamieszkiwana podówczas przez około 300-400 tysięcy ludzi i zaliczana w tym okresie obok Aleksandrii do najważniejszych ośrodków handlu w basenie Morza Śródziemnego, przeżywała rozkwit gospodarczy i kulturalny, przynajmniej do poł. IV wieku⁵. Równocześnie dochodzi w tym czasie do wzrostu liczby chrześcijan, o czym pośrednio świadczy szybko zmieniająca się liczba biskupów. I tak o ile jeszcze za biskupa Agrypinusa w synodzie w Kartaginie brało udział 70 afrykańskich i numidyjskich biskupów, to około 240 r. w synodzie w Lambaesis uczestniczyło już blisko 90. Według szacunków Adolfa Harnacka w czasach św. Cypriana liczba biskupów mogła wynosić już ok. 200 osób⁶. Wyraźne potwierdzenie sporego zaangażowania niemałej części wiernych w działalność ekonomiczną, w tym i w różnego rodzaju operacje pieniężne, możemy odnaleźć w pismach św. Cypriana, opisującego przykładowo bogatych chrześcijan, którzy, aby zachować w czasie prześladowań majątki i życie, tłumnie udają się do świątyń i składają ofiary pogańskim bogom, lub też płacąc wysokie łapówki uzyskują wymagane zaświadczenia o lojalności. Dodatkowo mogą na to wskazywać również wydarzenia towarzyszące prześladowaniom chrześcijan na mocy edyktu Waleriana i Galiena, kiedy dochodziło do konfiskat pokaźnych nierzadko majątków na rzecz skarbu państwa, borykającego się w związku z trudną sytuacją na granicach z poważnymi trudnościami finansowymi.

Część spośród badaczy – i to wcale niemała – skłonna jest nawet przyjąć, iż to właśnie zamożność chrześcijan była jedną z głównych przyczyn ich prześladowań. Zgodnie z edyktem Waleriana z 257 r. osobom z warstw uprzywilejowanych,

⁴ Por. Cyprianus, *Ad Demetrianum* 3, 5; *Ad Fortunatum* 2nn.; De lapsis 17nn.; *De unitate Ecclesiae* 1; *De mortalitate* 2; *Epistula* 6, 2, 11; 22, 1; 30, 5; 31; 39, 2; 55, 9; 59, 7nn.; L. Atzberger, *Geschichte der christlichen Eschatologie innerhalb der vorimperialen Zeit*, Freiburg i. Br 1896, 99nn.; H.J. Vogels, *Untersuchungen zur Geschichte der lateinischen Apokalypse-Übersetzung*, Düsseldorf 1920, 119nn.; Ch.N. Cochrane, *Chrześcijaństwo i kultura antyczna*, tłum. G. Pianko, Warszawa 1960, 158nn.; Kalinowska, dz. cyt., s. 15; Kaczmarek, dz. cyt., s. 64nn.

⁵ Por. *Expositio totius mundi* 61; Tertullianus, *De anima* 30, 3; Mela, *De chorographia* 1, 34; G. Charles-Picard, *Nordafrika und die Römer*, Stuttgart 1962, 124nn.; C. Lepelly, *Les cités de l'Afrique romaine au Bas-Empire*, Paris 1979, t. 1, 413.

⁶ Por. A. von Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig 1924, Bd. 2, 887nn.; Drexhage, dz. cyt., 49nn.

przyn
konfis
i w wie
i co
chrześ
Marc
majątk
lata p
cecho
panow
czasie
wywoł
swoich
majątk
nia K
wraż
stwo,
siebie
zabor
proce
złocie
pewny

⁷ P
11; 27;
römisch
Stuttga
Christi
l'empir
folgung
"Studi
bis zu
Hinterg
Donau
der röm
à Byzai
London
Warsza

⁸ P
"Revue
"Studi
"Ancien
dz. cyt.